

MİLLİ MÜCADELE'DEN SONRA MANİSA'DA ÇIKAN İLK GAZETE: SARUHAN

Nejdet Bilgi*

Öz

Manisa basın hayatı açısından, genellikle yakınında bulunan İzmir'in etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle Manisa'da çıkan gazete sayısı hiçbir zaman beklenen seviyede olmamıştır. Çıkan gazetelerin çoğu da uzun ömürlü olamamışlardır. Manisa'da Milli Mücadele'den sonra yayınlanan ilk gazete olan *Saruhan* gazetesi de bu genellemeye dahildir. Çok yakın tarihlere kadar, *Saruhan* gazetesinin varlığı bilinmiyordu. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu'nun yayımlanması ile varlığından haberdar olundu. Ömrü muhtemelen iki aydan fazla olmayan *Saruhan*'ın, günümüze ulaşan sayısı sadece beştir. Bu beş sayı üzerinde yapılan inceleme ile öncelikle gazetenin teknik bilgileri, yazarları ve onların yazdıkları ele alınmaktadır. Ardından gazetenin yayın amacı ve ilkeleri ortaya konmuştur. Sonra da yayınlandığı dönemin Manisa'sı hakkında içerdiği bilgiler derlenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme ile Manisa basın tarihinin bilinmeyen bir yönüne açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca *Saruhan* gazetesinin Manisa basın tarihindeki yerine de işaret edilmiştir. Manisa'da Milli Mücadele'den sonra yayınlanan ilk gazete olan *Saruhan* gazetesi de bu genellemeye dahildir.

Anahtar kelimeler: *Saruhan Gazetesi, Manisa, Türk Basın Tarihi, Himaye-i Etfal Cemiyeti*

Abstract

First Newspaper of Manisa after the National Struggle: Saruhan

With respect to its press, Manisa was mainly influenced by the nearby province of İzmir. Consequently, the number of newspapers published in Manisa never met the expectations. Moreover, few of the published newspapers managed to be long-established. *Saruhan* newspaper, which was the first newspaper released in Manisa after the National Struggle, is no exception. Until very recently, the existence of *Saruhan* newspaper was unknown. Its existence came to light with the release of Hakkı Tarık Us Library Catalogue. *Saruhan* presumably stayed in business for less than two months and only five of its newspaper issues have survived to this day. This analysis of those five issues focuses mainly on the newspaper's technical information, writers and their articles. Subsequent parts include the purpose and principles of publication. Lastly, a compilation of the information it contains regarding Manisa in those days can be found. This analysis aims to shed light on an unknown part of Manisa's press history. Moreover, the role of *Saruhan* newspaper in Manisa's press history is discussed.

Keywords: *Saruhan Newspaper, Manisa, History of Turkish Press, Child Protection Association*

* Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Manisa.

Giriş

Türkiye’de basın tarihinin sağlıklı ortaya konulabilmesi için her şeyden önce süreli yayınlara ilişkin arşivlere ihtiyaç vardır. Mevcut arşiv ve kütüphaneler bazı bakımlardan bu işlevi tam anlamıyla yerine getirmekten uzaktır. Çünkü adı literatüre geçmiş veya geçmemiş birçok süreli yayının arşiv ve kütüphanelerde koleksiyonu bulunmamaktadır. Yine de basın tarihini ortaya koymanın veya çeşitli süreli yayınlar üzerine inceleme yapmanın yolu mevcut arşiv ve kütüphanelerden geçmektedir.

Türkiye tarihinde yer alan süreli yayınlar arasında belki de en talihsizleri taşrada neşredilmiş olanlarıdır. Çoğunun ömrü bir yılı bulmayan bu süreli yayınların kimi zaman adlarını bile tespit edebilmiş olmak bahtiyarlıktır. O da tesadüfen bir yerde zikredilmiş olduğunu fark eden dikkat sahibinin himmetine kalmıştır. Burada inceleme konusu yapılan yerel gazete de bu türdendir.

Manisa, basın hayatı açısından çok da dikkate değer bir kent değildir. Hemen yakınında İzmir gibi, basın tarihinin önemli bir merkezinin yer almış olması tabii ki bunda çok belirleyicidir. Ama kentin aydınlarının bu konudaki ağırdan alan girişimciliğinin, sebatsızlıkla malul olduğunu da eklemek gerekiyor. Çünkü II. Meşrutiyet’in ilanından itibaren, 1930’ların ortalarına kadar düzenli olarak bir yıldan fazla yayımlandığını söyleyebileceğimiz bir gazete veya dergiye tesadüf edilememektedir. Hatta adı bir şekilde tespit edilmiş olan bazılarının kaydına bile rastlamak muhaldir. Koleksiyonlarına tesadüf etmek ise tamamen şansa bağlıdır. Çoğunun yayın hayatının ne kadar veya kaç sayı sürdüğü belli değildir.

Manisa kentinde yayımlanan ilk gazetenin adı *Saruhan*’dır. Sultan II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru yayımlanan bu gazetenin resmi nitelik taşıdığı da belirtilmektedir. Bu ilk gazetenin varlığına dair bilgi, herhangi bir koleksiyona değil, dönemin İstanbul gazetelerindeki haber iktibaslarına dayandırılmaktadır.¹ II. Meşrutiyet’in ülke sathında yarattığı basın hareketliliğinden Manisa da hissesini almışsa da, bu tahmin edilebilecek boyutlarda olmamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, Manisa’da herhangi bir süreli yayının varlığına dair bilgi bulunmamaktadır. Mondros Mütarekesi’nden sonra birkaç kısa ömürlü gazete yayımlanmış olsa bile, hiçbiri birkaç sayıdan ve Manisa’nın işgal edildiği ilk günlerden öteye geçememiştir.²

Manisa’nın 8 Eylül 1922’de Yunan işgalinden kurtulmasından sonra, her alanda olduğu gibi basın alanında da kenti ayağa kaldırma çabaları görülse de, imkânsızlıkların hiçbir şeyin istenilen düzeye çıkmasına izin vermediğini belirtmek gerekir. Buna rağmen 1923-1926 yıllarında kentte kısa ömürlü de

¹ Konukçu 1983, s.6. Konukçu bu iktibasların hangi gazete ve tarihlerde olduğunu belirtmemektedir.

² Bilgi 2001b, s. 664-665.

olsa, şimdilik beş süreli yayının varlığından söz edebiliyoruz. Bunlar sırasıyla; *Saruhan*, *Yeni Saruhan*, *Manisa*, *Güzel Saruhan* ve *Manisa Yeni Yurd* gazete ve dergileridir.³ Dolayısıyla yeni dönemin ilk gazetesi de *Saruhan* oluyor.

Saruhan adıyla bir gazetenin 1908 öncesinde Manisa'da yayımlanmış olduğuna dair bir bilginin varlığından söz edilmişti. 1923 yılında yayımlanan bu *Saruhan* gazetesinin adına, daha önce tesadüf etmemize ve atıfta bulunmamıza rağmen, onu, doktora tezimizde sehven adı eksik yazılmış *Yeni Saruhan* zannetmiştik.⁴ İzmir'de neşredilen *Türk Sesi* gazetesinde yer alan bir haberdeki iktibasa⁵ işaret ederek, “*Meselâ Türk Sesi gazetesini bir haberinin altına 'Mağnisa: Saruhan gazetesinden' ibaresini koymuştur*” demiştik. Dolayısıyla *Yeni Saruhan* gazetesini Milli Mücadele sonrasında Manisa'da yayımlanan ilk gazete olarak sunma yanlışıma, bir de *Saruhan* gazetesini *Yeni Saruhan* sanma yanlışı eklemiştik.

O tarihlerde hiçbir nüshasına erişemediğimiz bu gazetelerden, ilk sıfatıyla andığım *Yeni Saruhan*'ın tek nüshasını bile tamamlamayan parçalarına ulaşıncı, mevcut bilgilere ekleme düşüncesiyle hakkında bir yazı kaleme almıştık.⁶ Yazıda, *Yeni Saruhan* gazetesinin ilk sayısının 26 Ağustos 1923 tarihli olabileceği, dolayısıyla *Türk Sesi* gazetesindeki 12 Haziran 1923 tarihli *Saruhan* iktibasının, *Yeni Saruhan* gazetesine ilgisi olamayacağını vurgulama ve dolayısıyla *Saruhan* adıyla bu tarihlerde de bir gazetenin bulunduğunu nihayet kabullenme noktasına geldiğimizi belirtmiştik.⁷

Dolayısıyla burada söz konusu edilen *Saruhan* gazetesini, henüz basın tarihi literatüründe değerlendirilmemiş yeni bir yayındır. Aynı zamanda Milli Mücadele'nin ardından Manisa'da yayımlandığı tespit edilen ilk gazetedir. *Saruhan* gazetesinin şimdiye kadar yalnızca 5 sayısına ulaşılabilmektedir. Bu beş sayıdan ilk dört (1-4) sayı, 2005 yılında yayımlanan *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu*'yla gün yüzüne çıktı.⁸ Altıncı (6) sayı ise şahsi

³ Bilgi 1986, s. 510; Bilgi 2011, s. 245-246.

⁴ Bilgi 1986, s. 516.

⁵ *Türk Sesi*, 12 Haziran 1923, s. 2.

⁶ Bilgi 2005b, s.11-24.

⁷ Bilgi 2005a, s. 14-15. Şimdi öyle anlaşılıyor ki, gazete parçalarındaki tarih ve sayıdan hareketle yapılan hesaplamayla tespit etmeye çalıştığımız ilk sayı tarihi 26 Ağustos 1923 değildir. Yeni Saruhan'ın elimizde bulunan ve yine aynı katalogta yer alan eldeki yegâne sayısına göre (*Yeni Saruhan*, 29 Ağustos 1339), ilk sayının tarihi 20 Ağustos 1923 olmalıdır. Bu da, önceki hesaplamamın, gazetenin yayım aralığının aksamış olmasından kaynaklandığı anlamına gelmektedir.

⁸ Öztürk vd 2005, s.332, 438. Bu kütüphane Bayezit Devlet Kütüphanesi'ne devredilmeden önce, düzensiz ve fişler halinde, bir hayli eksik bir kataloga sahipti. O dönemde yaptığımız taramalarda bu gazeteleri tespit edememiştik. Dolayısıyla bu yeni katalog, kütüphanedeki birçok süreli yayının varlığının adeta yeniden keşfine yol açmıştır denilebilir.

arşivimizde bulunmaktadır.⁹ Literatürde *Saruhan* gazetesinin varlığına işaret eden ve yukarıda belirtilen 12 Haziran 1923 tarihli haber iktibasından ve sözü edilen katalogdan başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Gazetenin yayın hayatına girmesinden sonra İstanbul gazeteleri tarafından haber yapıldığı tespit edilmiştir. *Vakit* gazetesinin “*Manisa’da Yeni Bir Refik*” başlıklı haberi şu şekildedir: “*Manisa’da Saruhan unvanıyla Himayeyi Etfal menfaatine yeni bir gazete neşrine başlanmıştır. Saruhan’ın ilk nüshası, henüz tertibatını ikmal edememiş olduklarını söylemelerine rağmen bize mükemmel ve ümidbahş göründü. ‘Harab yurdları imar münferid kuvvet ve faaliyetleri muayyen emin istikametlere sevk etmek’ vazifesini ifada devam ve muvaffakiyetini temenni ederiz.*”¹⁰

Yayın Bilgileri

Gazetenin elimizde 1, 2, 3, 4 ve 6. Sayıları bulunmaktadır. Gazetenin ilk sayısı 26 Mayıs 1923 Cumartesi tarihini taşımaktadır. Başlık kısmında, “*şimdilik haftada bir defa cumaertesi günleri intişar eder*” bilgisi bulunan gazetenin, elimizdeki 6. sayısının tarihi ise, 30 Haziran 1923 Cumartesi tarihini taşımaktadır. Elimizde bulunmayan beşinci sayıya rağmen, bu tarihe kadar gazetenin periyoduna uygun olarak çıktığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten, muhtemelen aynı kişi tarafından çıkarılan *Yeni Saruhan* gazetesinin yayımlandığı, 20 Ağustos 1923 tarihine¹¹ kadar geçen yaklaşık 50 günlük dönemde, *Saruhan* gazetesinin yayımlanmaya devam edip etmediği şimdilik bilinmemektedir. Gazetenin yayın periyodu ile ilgili olarak, ilk sayıda bir açıklama yapma ihtiyacı hissettiği görülüyor. Bu açıklamaya göre, bazı imkânsızlıklar nedeniyle gazetenin şimdilik yalnızca cumartesi günleri çıkacağı ve eksikliklerin giderilmesinden sonra günlük olarak yayımlanacağı belirtilmektedir.¹² Bu da *Saruhan* gazetesinin kısa bir süre sonra eksikliklerini gidererek günlük hale geldiğini ve adını da *Yeni Saruhan* olarak değiştirmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Saruhan gazetesinin yayın bilgileri arasında öncelikle tarihlere bakıldığında, rumi/mali olarak verilen tarihlerin hepsi doğru olarak ve

⁹ Elimizdeki tek sayı internet kitap satış sitelerinden temin edilmiştir. Üzerindeki el yazısı bilgiler Hakkı Tarık Us’taki koleksiyonla ilişkili olduğunu göstermektedir. Belki de bu koleksiyondan alınarak sahaflara ulaştırılmıştır.

¹⁰ *Türk Sesi*, 12 Haziran 1923, s. 2.

¹¹ Elimizde Yeni Saruhan gazetesinin şimdilik yalnızca 9. sayısı bulunmaktadır. Bu sayının tarihi ise 29 Ağustos 1923 Çarşamba’dır. Gazetenin üzerindeki künye bilgilerine göre cumartesi günleri hariç her gün yayımlanmaktadır. Bu da ilk sayısının 20 Ağustos 1923 Pazartesi olduğu anlamına gelmektedir.

¹² *Vakit*, 2 Haziran 1923, s. 3.

Cumartesi gününe denk düşecek şekilde, fakat bütün yıl bilgileri 1339 (1923) yerine yanlışlıkla 1338 şeklinde verildiği görülmektedir. Eldeki bütün sayılarda rumi/mali tarihle birlikte hicri tarih de verilmekle beraber, bunların da bir kısmı hatalıdır. İlk sayının tarihi 10 Şevval yerine 11 Şevval, ikinci sayının tarihi 17 Şevval yerine 18 Şevval ve altıncı sayının tarihi ise 16 Zilkade yerine 15 Zilkade şeklinde verilmiştir. Dönemin büyük gazetelerinde bile görülen tarih koyma hataları, yeni ve mahalli bir gazete için normal karşılanabilir bir durumdur.

Gazetenin elde bulunan sayılarında başlığının hemen altında, “*Himaye-i Etfal'in menfaatine neşr olunur*” ibaresi bulunmaktadır. Bu da gazetenin, bugünkü adı Çocuk Esirgeme Kurumu olan, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin yararına yayımlanmakta olduğunu göstermektedir. Gazetenin birinci senesi olduğuna dair ibareden, daha önce yayımlandığı bilinen *Saruhan* adlı gazeteyle ilişkisiz olduğu da anlaşılmaktadır. Gazetenin yönetim yeri olarak verilen bilgiler, “*Matbaa ve idarehanesi Saruhan'da Halid Paşa Hanı'nda daire-i mahsusa*” şeklindedir. Telgraf ve telefon adresi de “*Manisa'da Saruhan*” şeklinde verilmektedir. Gazetenin 1. ve 2. sayılarının ikinci sayfasının sonunda, “*müdir-i mes'ul*” olarak Alâeddin ismi yer almaktadır. Sonraki sayılarda “*müdir-i mes'ul*” bilgisi, gazetenin başlık kısmındaki bilgiler arasına alınmıştır. Gazetenin sorumlu müdürü olan Alâeddin ismine Manisa'nın 1920'li yıllarında da rastlanmaktadır. Mesela bugünkü anlamıyla Manisa il genel meclisinin 1928 yılı tutanakları, “*Manisa Alâettin Matbaası*”nda basılmıştır.¹³ Yani sorumlu müdür Alâeddin ismi, sonraki yıllarda bir matbaanın da adında yer almaktadır ve muhtemelen aynı şahıstır. Ancak, Alâeddin'in kimliğine ilişkin henüz herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Gazetenin yine ilk iki sayısının ikinci sayfasının sonunda, Manisa'da “*Cemil Efendi Matbaası*”nda basıldığı belirtilmektedir. Sonraki sayılarda bu bilgi kaldırılmakla beraber, gazetede genelde bu matbaanın tanıtım klişesine yer verilmiştir. *Saruhan*'dan sonra yayın hayatına giren *Yeni Saruhan* da aynı matbaada basılmıştır.¹⁴

Gazetenin başlık kısmının solunda “*numero*” şeklinde kaçınıcı sayı olduğu belirtiliyor. “*Abonman şeraiti*” de “*kırksekiz nüsha itibariyle seneliği 150 kuruşdur*” şeklinde açıklanıyor. Yine aynı kısımda ilanlar için ayrıca pazarlık yapıldığı, “*müfid*” yazılara sayfalarının açık olduğu ve yayımlanmayan evrakın da iade edilmediği belirtiliyor. Başlık altı kısımda, gazetenin nüshasının 100 para -yani 2,5 kuruş- olduğu bilgisi ve ilgili sayının tarihi verilmektedir.

¹³ *Manisa Vilayeti 1928*. Kitabın kapağındaki bu bilgiler yeni harflerle olmakla beraber, içindeki metin eski harflerle basılmıştır. Bkz. Bilgi 2005b, s. 14.

¹⁴ Aynı matbaada basılan bir kitap için bkz. *Saruhan Meclis-i*; Bilgi 2005b, s. 14.

Gazetenin ilk sayıları 47x64, 43x56 ve 32x47,5 cm¹⁵ ve 6. sayısı 36x48 cm boyutlarındadır. Gazete yalnızca bir yaprak iki sayfa olarak yayımlanmıştır.

Yayın Amacı

Hemen her yayın organında olduğu gibi, *Saruhan* gazetesi de ne amaçla yayın hayatına girdiğini, ilk sayıdaki “*Heyet-i Tahririye*” imzalı, “*Maksad ve Gaye*” başlıklı yazı ile açıklamaya çalışmıştır. Yazıda, düşman işgalinin kurbanı olan Saruhan livasının yeniden ayağa kaldırılması, bunun için güçlerin birleştirilmesine çalışılması, şimdiye kadar eksikliği duyulan gazete ihtiyacının karşılanması, şehit çocuklarının korunması ve eğitimlerinin sağlanması gibi amaçlar güdüleceği belirtilmektedir. Ayrıca livanın duygu ve düşüncelerinin yansıtılmasına çalışılacağı da vurgulanmaktadır. Yazının tam metni şu şekildedir:

“Saruhan livası, vahşi ve katil düşman tahribatının en harab bir sahnesi ve en acıklı bir kurbanı oldu.

Bu zengin, kudretli, geniş ve feyyaz livamızın bugünkü elim vaziyeti daha bugünden başlanmış matlub yarınki büyük faaliyetlerin en vasi bir numunesi değil midir? Sersem ve perişan düşmanların son hincına ve son tahribatına maruz kalan kasabalarımızın, köylerimizin imarı ve bugünkü izttratamızın tahfihi bizlere çetin ve ağır yükler tahmil ediyor. Fakat takdir etmeliyiz ki yapılacak işlerin çokluğu faaliyet sahalarının genişliği bizi şahsi ve münferid teşebbüslerden ziyade hakiki bir samimiyet derin bir hulus ve büyük bir vıfak ve itimadla müttehiden hareket etmeğe mecbur kılıyor.

Hiç yılmamak, derin bir itimad-ı mütekabile ile el ele vererek muayyen hedeflere ve mukaddes gayelere birlikte yürümek birlikde çalışmak, birlikde hareket etmekden doğacak kudret ve kuvvet muhassalasıdır ki bizi mesud edecektir. Saruhan gazetesi münferid kuvvet ve faaliyetlerimize doğru muayyen ve emin bir istikamete sevk etmek ve emniyetle, itimadla yürüyecek emin yollar bulmak, bir kelime ile livamızın yükselmesine çalışmakla mükellefdir.

Filhakika Saruhan gibi vasi, feyizli, zengin bir livada şimdiye kadar bir gazete neşr olunmaması büyük bir noksandı. Bu ise büyük bir ihtiyaç şeklini aldı. İşte Saruhan gazetesi bir ihtiyacın mahsulü ve büyük bir noksanın telafisidir.

Saruhan ne bir siyasi akidenin makesi ve ne de münhasıran bir zümre veya fırkanın naşir-i efkârı olmayacaktır. Şahsi hiçbir maddi menfaat kaygusuyla da ortaya çıkmamaktadır. Hasılatı bugünkü hür ve serbest günlerin gelmesi için cephelerde hayatlarını bizlerin saadetine ve vatanın halasına

¹⁵ Öztürk vd. 205, s. 438.

bağışlayub şehid olan kardaşlarımızın bize terk ve tevdi eyledikleri vatan evladlarına aiddir. Bu suretle Saruhan gazetesi iki mühim, vatani ve şerefli hizmeti deruhde etmiş bulunuyor. Birisi livamızın bir makes-i his ve fikri, diğeri de şehid yavrularının bir amel-i muhafaza ve terbiyesi. Saruhan'ın bu büyük vazifenin şeref ve büyüklüğüyle mütenasib bir suretde intişarına son derece çalışılacaktır. Şahsi dedikodulardan suret-i katiyede müctenib, siyasi mücadelelerden daima uzak olarak livamızın hakiki ihtiyaçlarını temin edecek vasıtalar göstermeğe çalışacak hülasa livamızın derdleriyle müteellim memnuniyetiyle memnun; daima itilasıyla iştigal edecektir. Bundan mada diğer vilayetlerin ictimai inkişafını Avrupa matbuatının ilmi neşriyatını yakından takib edecek ve en mühim hadiselerden karilerimizi haberdar edecektir. Bilhassa muallimlerimiz için de daima bir iki sütun tahsis edilecek ve bu sütunlar en son terbiye nazariyeleriyle doldurulacaktır.”¹⁶

Gazeteyi yayımlayanların bilinçli tercihi mi bilinmez ama, dikkati çeken bir husus da, gazetenin ilk sayısının, Manisa'nın Yunan işgaline girmesinden sonraki ilk günün (26 Mayıs) tarihini taşımış olmasıdır. Bu yaşanan acı olaylardan bir bilinç inşa etme çabası olarak değerlendirilebilir. Bilinçli bir tercih değilse ilginç bir tesadüf olarak anılabilir.

İmzalar ve İmzalı Yazılar

Elimizdeki beş sayıda yer alan imzalı yazı sayısı fazla değildir. İlk sayıda yer alan “*Heyet-i Tahririye*” imzalı başyazıdan gazetede bir yazı kurulu oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yine ilk sayıda, “*Sulh Neden Olamıyor?*” başlıklı yazının altında Asım İsmet imzası bulunmaktadır. Gazetenin sonraki sayılarında da yazıları bulunan Asım İsmet Bey'in öğretmen olduğunu ve bu tarihlerde Manisa'da bulunan “*Muallime ve Muallimler Derneği*” başkanlığını yaptığını, yine aynı gazetede başka tarihte yayımlanan bir haberden öğreniyoruz.¹⁷

Asım İsmet'in yazısının konusu, bir hayli uzayan Lozan görüşmeleri ve Lozan'dan beklentilerdir. Konferansın uzamasını Batı'nın gerçeği kabullenememesine bağlayan Asım İsmet, “*Bugünkü vaziyetimiz tarihin ve dünyanın bir mucizesi ve Küçük Asya'da ölüme giden Yunan sürüleri o mucizenin ilk kurbanıdır. Fakat Avrupa, o mucize karşısında, hala bir münkir ve kâfir zihniyetiyle yaşıyor. Mevcudiyetini tanıdığı, kudretini gözleriyle gördüğü bu “kuvvet”in haklarını bir türlü tasdik edemiyor*” diyor. Artık her şeye itaat eden eski devlet adamlarının yerini, yeni bir zihniyetle hareket eden, “*vakarlı, hakkını müdrük ve istemeğe muktedir*” devlet adamlarının aldığını vurguluyor.

¹⁶ Heyet-i tahririye, “Maksad ve Gaye”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.

¹⁷ “Muallime ve Muallimler Derneği”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 1.

Asım İsmet yazısını şöyle sonuçlandırıyor: “Bugünkü murahasaların vazifesi, Kürzon’un uzun didişmelerden, tedkiklerden sonra kudretini anlayarak kalben itiraf ve fakat diliyle ve kalbiyle tasdik eylemediği bir hadiseyi, daha doğrusu ictinabı gayr-i mümkün, gayr-i kabil olan sulhü, istediğimiz hakkı, hürriyeti, istiklali vermek suretiyle tasdik etmek olacaktır. Sulh muhakkaktır. Dünyanın bugünkü hali kadar, harbin avdetine gayr-i müsaid bir vaziyet yoktur. Fakat bu tabii sulhün aheste yürümesi değil midir ki bizi sıkıyor.”¹⁸

İlk sayının ilk sayfasında yer alan bir diğer yazı, Hüseyin Avni imzasını ve “Kazım Paşa Hazretleri ile Mülakat” başlığını taşımaktadır. Dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili (Milli Savunma Bakanı) Kazım [Özalp] Paşa ile Lozan barış görüşmeleri ve seçimler hakkında yapılmış kısa bir mülakat metnidir. Kazım Paşa barışseverliğimizi ispat ettiğimizi, kan dökerek istiklalimizi elde ettiğimizi ve konferansın da hakkımızı teslim etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Seçimler konusunda da halkın Müdafaa-i Hukuk adaylarına olumlu bakacağını düşündüğünü ve yeni meclisin de bir buçuk aydan önce toplanamayacağını tahmin ettiğini belirtmiştir.¹⁹

İlk sayıda yer alan fakat kime ait olduğu belirtilmeyen, “Avrupa’da İlim Cereyanları: Çocuk Büyütme Dersi” başlıklı yazının sonlarındaki bir atıftan, yazarının kimliği anlaşılmaktadır. Buna göre yazarın adının, gazetenin ikinci sayısında “Avrupa’da İlim Cereyanları: Açık Hava Mektepleri” yazısında imzası bulunan Haydar²⁰ olduğu anlaşılıyor. Nitekim yazının sonunda, “Başka bir makalemizde açık hava mekteplerinden bahs edeceğiz” ifadesini kullanıyor. Yazar bu makalede, Avrupa okullarında 9-12 yaş aralığındaki kız öğrencilerin programlarına, çocuk büyütme derslerinin ilave edildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla çocuk yetiştirmenin de önemine vurgu yaparak, bu uygulamayı olumlu karşıyor.²¹

İlk sayının son imzalı yazısı da Asım İsmet’e aittir. “Saruhan’ın Tefrikası (1)” üst başlığı ile verilen yazı, bir dizi yazıdır ve “Mısır’da Esaret Günlerim” adını taşımaktadır. Dizi yazının ilki olan bu yazıda Asım İsmet, esaretle ilgili hatıralarına yer vereceğini, kendisi gibi binlerce gencin aynı hayatı yaşadığını, fakat bunları bilmeyenlerin de bulunduğunu belirtiyor. İki yıl süren esaret hayatının iyi ve kötü yönlerini, İngilizlerden gördükleri muameleleri yazacağını vurguladıktan sonra, hatıralarına Şam’ın işgalini anlatarak başlıyor.²²

¹⁸ Asım İsmet, “Sulh Neden Olamıyor?”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.

¹⁹ Hüseyin Avni, “Kazım Paşa Hazretleri ile Mülakat”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.

²⁰ Haydar imzası, yazılarının konusunun eğitim olması dolayısıyla, bu tarihlerde Saruhan livası/vilayeti Maarif Müdürü olan Haydar Bey’i çağrıştırmaktadır. Bkz. Uyar 1993, s. 11-12.

²¹ [Haydar], “Avrupa’da İlim Cereyanları: Çocuk Büyütme Dersi”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s.1

²² Asım İsmet, “Saruhan’ın Tefrikası (1) Mısır’da Esaret Günlerim”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s.2.

İkinci sayının ilk imzalı yazısı, aynı zamanda başyazıdır. Ancak yazar, isim yerine üç yıldız (***) koymayı tercih etmiştir. Yazının başlığı ise, “Zavallı Kadınlarımız”dır. Yazının “1” olarak numaralandırılmasından dizi yazı şeklinde planlandığı anlaşılabilir. Beraber, eldeki sayılarda devamı bulunmamaktadır. Yazıya, “Anadolu İnkılâbı'nın uyandırdığı en mühim ve ictimai derdlerimizden birisi de kadınlarımızın hakk-ı hayat ve tekâmülü meselesidir.” cümlesiyle giriş yapılmaktadır. Türk tarihinin eski çağlarında kadının erkeğe eşit derecedeki rolüne vurgu yapılarak, bunun zaman içinde kaybolduğu ama Anadolu'daki aşiret hayatında izlerinin sürdürdüğü vurgulanmaktadır. İstiklal mücadelesinde kadınların rolüne de değinilmekte ve şöyle devam edilmektedir: “İşte Anadolu'nun köylerinde cehaletimizin taassubumuzun birer esiresi olan bedbaht Türk kadınları milletin en büyük fedakârlığa davet ettiği hayat ve memmat mücadele günlerinde üzerine çöken kâbus perdesini yırtmış, gece ve gündüz demeyerek haftalarca süren uzun yollarda ordusuna cephaneye taşımış, düşmanın cehennemi şarapnel ateşi altında tarih-i beşerin belki hiç kaydetmediği, bizim için ebediyen şerefnisar tarihi büyüklüğünü bütün âleme göstermiştir. Zavallı şehir kadınlarımıza gelince, onların etrafına o kadar çok esaret zincirleri yığılmış, onları o kadar karanlık bir mahzen hayatına mahkum etmiş bulunuyorduk ki milli tarihimizin en büyük facialı günlerinde evladını tahlise koşamayan zincirbend bir valdenin felaketli hayatını yaşadılar. Bu vaziyetin bi-pâyân fecaatine rağmen teşekkür olunur ki -ve bu bizim için en büyük tesellidir- kıymetdar yazılarıyla kahramanlarımızın maneviyatını azim ve iman ile çelikletiler. Milli heyecanlarımızı terennüm etdiler. Ve gençliğe düşen fedakârlık vazifesini bağırdılar. Yine pek çok faziletkâr hanımlarımız her tarafa ölüm ve felaket serpen harp sahnelerinin arkasında şehid ailelerinin imdadına koştular. Mecruhlarımızı tedavi ettiler. Hülâsa tarihimize şerefli sayfeler kazandırdılar. Fakat kalbi sızlatan ve bize istikbal için çok büyük ictimai vazifeler çizen acı bir hakikat vardır ki o da en büyük milli varlık mücadelesinde müthiş bir kadın ekseriyetinin yalnız masum ve bedbaht bir temâşâgîr vaziyette kalmış olmasıdır.” Sonra da Türk kadınının olumsuz hallerinden erkekleri sorumlu tutan şu cümlelere yer verilmektedir: “Şüphesiz bu bizim kusurumuz ve bizim günahımızdır. Onları ictimai hayatın en mukaddes ve muhterem faaliyetlerinden hodbin bir siyasetle uzaklaştıran biz erkekleriz.” Yazının sonlarında, kadınların toplum hayatındaki eksikliğine vurgu yapılarak şu yargıya varılıyor: “Bugün artık iki kere iki dört eder bir hakikat anlaşılmalıdır: O da bir milletin tealisi ancak kadınlarının tealisiyle kabil olur.”²³

²³ ***, “Zavallı Kadınlarımız (1)”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s. 1

İkinci sayının ikinci imzalı yazısı “Avrupa’da İlim Cereyanları: Açık Hava Mektepleri” başlığını taşımaktadır. Haydar imzasıyla yayımlanan yazı, başlığından da anlaşılacağı gibi eğitim-öğretim yöntemleri üzerinde durmaktadır. Bu tarihlerde Avrupa ve Amerika’da yayılmaya başlayan açık hava okulları ele alınmakta, özellikle öğrencilerin konularla ilişkili mekânlara taşınması uygulamasına ve ezbercilikten kurtarılması düşüncesine ilişkin örnekler anlatılmaktadır.²⁴

İkinci sayıdaki başka bir imzalı yazı, Hüseyin Avni imzasını taşıyan “Dikkatler ve Görüşler: Türk Ocakları” başlığını taşımaktadır. İlk sayıda Kazım Paşa ile mülakatı yayımlanan yazar, burada Türk Ocakları’nın kuruluş amaçlarına değiniyor. Bu amaçlardan birisinin gerçekleştiğini ve bunun da vatan haritası üzerindeki Türkiye yazısı olduğunu belirtmektedir. Sıranın milliyetimizi öğrenmeye geldiğini ve bunun da hars sahasına geçmekle olacağını yazmaktadır. Yazar sonlara doğru, ülke gündemindeki bir tartışmaya da değinerek, “Memleketin münevverlerinden bir çokları, milli mefkûreye muhalif bir adamı Türk topraklarında tutmağa çalışırsa ne dereceye kadar doğru bir hareket yapmış olur bilmem!..” diyor.²⁵ Ayrıca, gazetenin ilk sayısında yer alan bir haberden, yazar Hüseyin Avni’nin beden eğitimi öğretmeni ve Manisa’da izcilik teşkilatının kurucularından olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

İkinci sayının son imzalı yazısı, ilk sayıda başlayan dizi yazının, yani “Mısır’da Esaret Günleri”nin ikincisidir.²⁷ Yazar Asım İsmet, dizi yazının bu ikinci kısmında, Şam’ın İngilizler tarafından işgali sırasında esir düşen Türk askerlerinin, karşılaştığı olumsuz muameleyi anlatıyor. Fakat en etkilendiği noktanın, Arapların işgalle birlikte takındığı tutum olduğu anlaşılıyor. Yazar gözlemlerini aktarırken şöyle diyor: “Şam’ın sükûtu günü Arabların Türklere karşı takındığı vaziyeti görenler, bu iki müşterek mâzili ve müşterek dilli milletin birbirinin ebedi düşmanı olduğuna kani olurlardı. Arap karıları Türklere tahkir ederken Avusturalya vahşilerini, mağrur ve hodbin İngiliz askerlerini birer halaskâr diye kucaklıyor.”

Üçüncü sayının ilk yazısı, Aydın imzasını ve “Çocuklarımızın Tahsil ve Terbiyesini Ciddi Düşünelim” başlığını taşıyor. “Sevgili halkımıza” ithafla başlayan yazıda, eğitim ve bilginin önemine değinilerek, çocukların iyi eğitilmesinin ve bilgili olmalarının istendiği, fakat bunun için çaba

²⁴ Haydar, “Avrupa’da İlim Cereyanları/Açık Hava Mektepleri”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s.1

²⁵ Hüseyin Avni, “Dikkatler ve Görüşler / Türk Ocakları”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s. 2. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Manisa Türk Ocağı hakkında bkz. Güneş 2011, s. 235-238.

²⁶ “İzcilik”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.

²⁷ Asım İsmet, “Saruhan’ın Tefrikası (2) “Mısır’da Esaret Günlerim”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s. 2.

sarfedilmediği vurgulanıyor. Çoğunluğun, çocukları mahalle mektebine göndererek abdest ve namazı öğrenmesini yeterli bulduğu ve bununla hem insan ve hem de Müslüman olarak yaşanabileceği kanısında bulunduğu belirtiliyor. Devamında bu tutum şöyle eleştiriliyor: “*Ne bâtil düşünce, ne noksan fikir. Gittiğim birçok yerlerdeki bir çok mahalle mekteplerinde maatteessüf ed'iyeye ve Âyât-ı Kur'âniye'nin çok yanlışlarla öğretildiğini gördüm. Bu kadarcık -bilgi diyemeyeceğim- atâlet; çocuğa ne dünyayı, ne ahireti, ne de insanlık ve Müslümanlığı öğretebilir. Bu kadar az nurla bu koyu karanlık yaşayış yollarında bir selamet noktası bulunmayacağı gibi, insanı ahiretde de daha şedîd gazablara düşürecektir.*” Yazının devamında, mahalle mekteplerinden birinin içler acısı durumu anlatılarak, çocuklarını buralara teslim edenler eleştiriliyor, çocukların ciddi ve sağlıklı eğitim veren okullara gönderilmesi tavsiye ediliyor.²⁸

Üçüncü sayının bir başka yazısı, yine Hüseyin Avni imzalı “*Manisa Türk Ocağı*” başlıklı yazıdır. Dönemin bu önemli sivil toplum kuruluşunun Manisa'da ne durumda olduğu ve ne gibi etkinlikler gerçekleştirdiğini ele alan yazı, Ocağın faaliyetlerini yeterli bulmadığı gibi, bazen futbol kulübü, bazen tiyatro ve bazen de sinema salonu gibi ve kültürel içerikten yoksun olmasını eleştirmektedir.²⁹

Üçüncü sayının son yazısı, ilk sayıdan itibaren devam eden dizi yazının üçüncüsüdür. Asım İsmet imzalı ve “*Mısır'da Esaret Günlerim*” başlıklı yazının bu sayıdaki kısmında, esirlerin çölde sevkedildikleri yol boyunca, nasıl açlık ve susuzluğa maruz kaldıkları anlatılmaktadır. Yazının sonunda devamının olduğu belirtilmekle beraber,³⁰ elde bulunan sonraki sayılarda devamı yer almamıştır.

Dördüncü sayıda bulunan iki imzalı yazıdan ilki, Ahmed Lütfi'nin “*Piyer Loti*” başlıklı yazısıdır. Piyer Loti'nin ölümü üzerine kaleme alınmış bir yazı. Onun Türklere olan sevgisi ve bağlılığı ve Türklerin hukukunu savunmaya hasrettiği ömrünün bir övgüsü olan yazı, şöyle bitiyor: “*O ölmedi ilâhi bir miras şeklinde nesilden nesile ve asırdan asıra devr edilmek üze kalblerimize girdi. O yaşıyor fakat dünyada değil kalblerimizde...*”³¹

Dördüncü sayıdaki ikinci yazı Reşid imzalı olup, “*İlk Mekteplerde İmtihan*” başlığını taşımaktadır. Yazıda, ilkokullardaki bitirme sınavlarının

²⁸ Aydın, “Çocuklarımızın Tahsil ve Terbiyesini Ciddi Düşünelim”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 1.

²⁹ Hüseyin Avni, “Manisa Türk Ocağı”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 2. Gazetenin aynı sayfasında Hüseyin Avni imzası ve “Bir İzah” başlığı altında, İzmir'de yayınlanan *Türk Sesi* gazetesindeki H.A. imzalı bir makalenin kendisine değil Hasan Âli Bey'e [Yücel] ait olduğu belirtilmektedir.

³⁰ Asım İsmet, “Mısır'da Esaret Günlerim”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 2.

³¹ Ahmed Lütfi, “Piyer Loti”, *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9], s. 1.

gerekli olup olmadığı konusu işlenmektedir. Bu sınavların öğrencileri sağlıklarından etmektan başka bir işe yaramadığı gibi, bazılarına intihara bile yönelttiği belirtilen yazıda, sınavların yol açtığı zararlardan ötürü, kaldırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.³²

Gazetenin altıncı ve elde bulunan son sayısındaki ilk yazı, Naci imzasını ve “*Sonu Gelmeyen Derdlerimizden*” başlığını taşımaktadır. Yazıda, son günlerde Manisa ovaları boyunca meydana gelen yangınlar ele alınmaktadır. Daha çok demiryolu güzergâhındaki tarlalarda çıkan yangınların sorumlusu olarak, kayıtsız ve ihmalkâr davranışlar sergileyen demiryolu memurları ile çoban ve bekçiler gösterilmektedir. Yazıda son günlerdeki yangınlar ve yarattığı hasarın korkunç boyutu şu şekilde verilmektedir: “*Geçen gün Kasaba kazasında, hat güzergâhında tahminen (300) dönüm arazi dahilindeki mahsûlât hemen tamamen yanmıştır. / Şehr-i hâlin yirminci Çeharşenbe günü İzmir-Bandırma seferini yapan ekspres treni Karaağaçlı civarından geçerken lokomotifin bacasından çıkan kıvılcımlar üç-dört kilometre derinliğinde vâsi bir sahayı cüz’î bir zaman zarfında mahv etmiştir. / Aynı günün -feci bir tesadüf diyelim- Bandırma-İzmir seferini yapan diğer ekspres treni de Saruhanlı güzergâhında oldukça mühim bir yekûna bâliğ olan mezruatı aynı âkıbete düçâr etmiştir. / Yine bu silsile-i fecâyiden en son olarak Doğancı Timarı denilmekle ma’ruf mahalde takriben (135) dönüm vüs’atindeki arazi dahilinde bulunan mahsûlât bu defa bekçi ve çobanların dikkatsizliği yüzünden kâmilan yanmış ve yalnız bu mevkide bâ-rapor sâbit olan zarar ve ziyân mikdarı (4000) kûsur lirayı mütecaviz bir yekûna bâliğ olmuştur.*” Yazının devamında, yangınların yol açtığı zararın demiryolu şirketine ödettirilmesi ve köylünün zor durumdan kurtarılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.³³

Altıncı sayıdaki ikinci imzalı yazı, “*Tasfiye Komisyonu Hakkında*” başlığını taşımaktadır. Yazarı H[a]. A[yın]. Harfleri ile verilen yazıda, Mübadele ile ilgili işlemleri gören Tasfiye Komisyonu’nun yetkileri ve uygulamaları ele alınmaktadır.³⁴

Altıncı sayının son imzalı yazısı, Ziraat Fen Memuru: Nadir imzasını taşıyan, “*Çiftçilikde Gübre Hakkında*” başlıklı yazıdır. Çiftçilikte verimi artırmak için, başta nadas olmak üzere bazı yollara başvurulduğu belirtilen yazıda, özellikle gübrelemenin ve ondan da önce hayvan gübresi hazırlamanın yöntemleri üzerinde durulmaktadır.³⁵

³² Reşid, “İlk Mekteplerde İmtihan”, *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9], s. 2.

³³ Naci, “Sonu Gelmeyen Derdlerimizden”, *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9], s. 1.

³⁴ H[a]. A[yın]., “Tasfiye Komisyonu Hakkında”, *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9], s. 1.

³⁵ Ziraat Fen Memuru: Nadir, “Çiftçilikde Gübre Hakkında”, *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9], s. 2.

Manisa Gündemi

Yerel bir gazete olarak *Saruhan*, yayın amacını belirtirken Manisa'nın adeta gözü kulağı olmaya aday olduğuna vurgu yapmıştı. Bu çerçevede eldeki beş sayıya Manisa'nın gündemine ilişkin nelerin yansıtıldığına bakıldığında, yönetenlerden çiftçilere, iskândan fırtınaya, seçimden atamaya çok çeşitli konularla karşılaşılmaktadır. Bir bakıma dönemin yerel tarihi de belli ölçüde gazetede sergilenmektedir.

Gazetenin ilk sayısından başlayarak, bakanlar, milletvekilleri, mutasarrıf gibi ülke ve yerel birim yöneticileriyle ve aynı zamanda Manisa ile ilgili haberlerle karşılaşmaktadır. Gazetenin ilk sayısındaki (26 Mayıs) küçük bir haberde, dönemin Sıhhiye Vekili Tevfik Rüşdü [Aras] Bey'in, İstanbul'dan İzmir'e hareket ettiği ve Ankara'ya dönerken bir gün Manisa'da kalacağı belirtilmektedir.³⁶ Aynı haberin altında, Hakkı Tarık [Us] imzalı küçük bir haberle, Saruhan milletvekili Refik Şevket [İnce] Bey'in de Bandırma'dan gelmekte olduğu kaydediliyor. Aynı gazetede Liva Mutasarrıfı Aziz [Akyürek] Bey'in Perşembe günü İzmir'e gittiği için, yerine Mevki Kumandanı Miralay Münib Bey'in vekâlet edeceği haberi yer almaktadır.³⁷

İkinci sayıda (2 Haziran) yer alan bir habere göre, Saruhan milletvekillerinden Reşad Bey hafta içinde Manisa'ya gelerek iki gün kaldıktan sonra Akhisar'a gitmiştir. Aynı haberde, 1 Haziran günü Manisa'ya gelen milletvekili Necati Bey'in aynı gün yapılan Türk Ocağı seçimlerine katıldığı belirtilmektedir. Haberin devamında, Türk Ocağı üyelerinin katılımıyla yapılan seçimde, İdare Heyeti'ne Sıhhiye Müdürü Saim, Sultani Muallimi Nuri, Muallim Asım İsmet, Baytar Recep, Bomaklızade Reşad, Hulusi ve Necmeddin Beyler seçilmişlerdir. Murakabe heyetine ise Belediye Reisi Bahri, Müftü Âlim ve Yavaşzade Hasan Efendiler seçilmişlerdir. Aynı sayıdaki başka bir habere göre, liva dahilinde seçim hazırlıkları başlamış, kazaların bazılarının defterleri tamamlanmıştır. Pazar günü İzmir'e hareket eden Refik Şevket Bey'e, ne zaman Manisa'ya geleceği sorulduğu, fakat kesin cevap alınmadığı belirtilmektedir.³⁸

Üçüncü sayıdaki (9 Haziran) bir habere göre, Mutasarrıf Aziz Bey 8 Haziran'da Gördes'i ziyaret etmiş ve halk kendisinden harap hale gelen Gördes'in imarını talep etmiştir. Harap olan Gördes'in yeni yeri belirlenmiş ve plan ve haritasının hazırlanmasına başlanmıştır. Aynı tarihli gazetede Livada seçim faaliyetlerine devam edildiği, 25 Haziran'da bütün livada müntehib-i sanilerin (ikinci seçmen) belirlenmiş olacağı, ikinci seçmenlerin müdafaa-i hukuk ilkelerine sadık kişilerden olacağına şüphe bulunmadığı belirtilmektedir.

³⁶ "Tevfik Rüşdü Bey Geliyor", *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.

³⁷ *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9]. Aziz Bey'in mutasarrıflık dönemi için bkz. Bilgi 2005a, ss. 8-15.

³⁸ *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9].

Aynı gazetede Mutasarrıf Aziz Bey'in, maiyetine Maarif Müdürü Haydar, Jandarma Kumandanı Kemal, Ziraat Müdürü Ali ve Nafia Sermühendisi'ni alarak Gördes, Demirci havalisini teftişe çıktığı haberi de vardır. Aynı sayıda, Sıhhiye Vekili Tevfik Rüşdü [Aras] Bey'in Manisa'ya geldiği, Mutasarrıf Aziz, Sıhhiye Müdürü Saim ve Belediye Reisi Bahri Beyler tarafından tren istasyonunda karşılandığı, fakat Manisa'da ancak yarım saat kalarak ayrıldığı haberi de yer almaktadır.³⁹

16 Haziran tarihli sayıdaki habere göre, Mutasarrıf Aziz Bey aynı gün Türk Ocağı'nda şerefine verilen bir yemeğe katıldıktan sonra, Selendi'ye doğru seyahate devam edecektir.⁴⁰

30 Haziran tarihli gazetede, Manisa'da müntehib-i sani seçimlerinin yüksek bir milli tezahüratla yapıldığı ve Müdafaa-i Hukuk adaylarının seçimleri büyük bir çoğunlukla kazandıkları belirtilmektedir.⁴¹

Gazete sayfalarına yansıyan haberlerde eğitimin de dikkat çekici yer tuttuğu söylenebilir. Nitekim daha ilk sayıda (26 Mayıs), konuyla ilgili önemli haberler yer almaktadır. Buna göre, Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, Mutasarrıf Aziz Bey başkanlığında toplanarak, bir program dahilinde çalışmaya başlamıştır. Çalışma tamamlandıktan sonra, sonuç bir rapor halinde Maarif Müdüriyeti tarafından, Maarif Vekâleti'ne sunulacaktır. Bu haberin ardından liva öğretmenleri tarafından ayda bir yayımlanmak üzere eğitim, bilim ve edebiyat içerikli dergi çıkarılmasına dair bir haber alındığı belirtilmektedir. Manisa ile ilgili literatürde henüz böyle bir derginin yayımlandığına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Gazetede başka bir küçük haberde, Akhisar'da öğretmenlerin girişimiyle bir hars encümeninin faaliyete geçirildiği bildirilmektedir. İzcilikle ilgili bir haberde, livada beden eğitimi öğretmenlerinin öncülüğünde izci teşkilatının kurulduğu ve Salı günü İnönü Dumlupınar Mektebi öğrencilerinin, öğretmenleri Hüseyin Avni Bey yönetiminde Çaybaşı'na doğru, izciliğin ilk uygulaması kabul edilen bir gezinti düzenledikleri bilgisi yer almaktadır. Gazete, Teşkilat-ı İbtidaiye Meclisi'nin aldığı ve okullara gönderdiği bir genelgeye de yer vermektedir. Buna göre, Mayıs'ın 25'inde dersler kesilecek ve Haziran'ın ilk haftasında sınavlar yapılacaktır. Başka bir küçük haberde eğitim müfettişlerinden Mustafa Reşid Bey'in teftiş için Kasaba ve Alaşehir'e gittiği belirtilmektedir. Eğitimle ilgili başka bir haberde, Manisa Muallime ve Muallimler Derneği'nin kurulduğu ve yönetimine Tarih Öğretmeni Nuri, Ulum-i Tabiye Öğretmeni Nuri, Naci, Behice Hanım, Hüseyin Avni, Asım ve Nazmi Beylerin seçildiği belirtilmektedir.

³⁹ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

⁴⁰ *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9].

⁴¹ *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9].

Nedeni belirtilmemekle beraber, ilginç bir eğitim haberi yine ilk sayıda yer almaktadır. Müfettiş Sabri Cemil Bey'in Saruhan'a geldiği, bütün öğretmenlerin derhal Türk Ocağı'nda toplanarak Maarif Müdüriyeti'ne hitaben bir karar kaleme alarak sundukları, hiçbir şekilde adı geçen şahsın teftişini kabul etmeyeceklerini bildirdikleri belirtilmektedir. Sabri Cemil Bey'in de, Afyon'a gidecek ilk trenle Manisa'dan ayrılmaya söz verdiği ilave edilmektedir.⁴²

Başka bir habere göre, Amerika Şark-ı Karib yardım heyeti tarafından Uncubozköy'de bir okul inşa edilecektir.⁴³ Gazetenin ikinci sayısında (2 Haziran), Maarif Vekâleti tarafından gönderilen ve köylülerin cehaletten kurtarılmasını amaçlayan köylü ilmiyelerinden birçok nüshanın livaya geldiği ve köylülere dağıtmaya başlandığı belirtilmektedir. Aynı sayıda, öğretmenlerin dernek hakkında görüşmek için, 2 Haziran'da Kara Fatma İnas Mektebi'nde toplanacakları haber verilmektedir. Ayrıca Müfettiş Sabri Cemil Bey'in İstanbul'a hareket ettiğine dair de haber vardır.⁴⁴

9 Haziran tarihli sayıda, İzmir Sultanisi Müdürü Rıdvan Nafiz Bey'in, Kırkağaç'a geçerken Manisa'ya uğradığı ve Tarih Öğretmeni Nuri Bey'in misafiri olduğu, ertesi gün de şerefine Muallime ve Muallimler Cemiyeti'nde ziyafet verildiği haberi vardır. Aynı tarihli gazetede bir habere göre, Muallime ve Muallimler Derneği yönetimi, Hayri Cemil Bey hadisesinde sert bir tutum sergileyemediği için çok eleştirildiği için istifa etmiştir. Yeniden yapılan seçimde, dernek başkanlığına Asım İsmet, katib-i umumiliğe Naci, veznedarlığa Sedad ve üyeliklere Müdire Behice, Nesibe Hanımla muallim Nuri ve Halid Beyler seçilmişlerdir. İlköğretim müfettişlerinden Reşid Bey'in, Salihli ve çevresini teftiştan döndüğü haberi de aynı tarihli gazetede yer almıştır.⁴⁵

30 Haziran tarihli gazetede ise, merkezdeki muallime ve muallimler kursunun yakında tamamlanacağı ve ikinci mıntika olan Akhisar kursunun başlayacağı belirtilmektedir. Aynı gazetede, Soma Maarif Encümeni tarafından ilköğretim vergisinin dağıtımına başlandığı belirtilmektedir.⁴⁶

Manisa aynı zamanda bir tarım kenti olduğundan, gazeteye tarımsal faaliyetlere ilişkin haberler de yansımıştır. 9 Haziran tarihli gazetede bir

⁴² Saruhan, 26 Mayıs 1338[9]. Bu haber İstanbul'da yayınlanan Vakit gazetesinde Saruhan'a atf yapılarak iktibas edilmiştir. Bkz. Vakit, 31 Mayıs 1923, s.3. Ancak bu habere ertesi gün bir cevap gelmiştir: "Bir Cevab – Manisa'da sekiz gün kalarak lâzımgelen teftişat ve tahkikatı icra eyledim. Bunun hilafındaki neşriyatı tezkibe mezun bulunduğunuzu hürmetle arz ederim efendim. Maarif Vekâleti Müfettişlerinden Sabri Cemil", Vakit, 1 Haziran 1923, s.4.

⁴³ Saruhan, 26 Mayıs 1338[9].

⁴⁴ Saruhan, 2 Haziran 1338[9].

⁴⁵ Saruhan, 9 Haziran 1338[9].

⁴⁶ Saruhan, 30 Haziran 1338[9]. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Manisa'da eğitimle ilgili gelişmeler için bkz. Uyar 1993, s.10-24.

habere göre, Müteveli köyünde yeniden kurulacak olan Ziraat Mektebi'nin bütçesine katkıda bulunmak üzere, Ziraat Fen Memuru Nuri Bey'in nezaretinde, toplam 95 dönümden fazla miktarda araziye, çeşitli ürünlerin ekimi yapılmıştır.⁴⁷ Aynı gazetede Ziraat Bankası'nın çiftçilerin ihtiyacını karşılamak üzere, üç bin lira borçlanmış ve 50 bin lira da genel müdürlükten istemiş olduğu yazmaktadır.⁴⁸ Yine aynı gazetede bir habere göre, 7 Haziran Perşembe günü, Manisa'nın geleneksel yeni mahsulünü pazara sevk merasimi yapılmıştır. Buğday üreticileri davul zurna eşliğinde, arabalarıyla çarşı ve pazarı dolaşarak Zahire Borsası'na gelmiş, buradaki tezahürattan sonra, hükümet civarındaki İsmet Bey'in un fabrikasına gitmişlerdir. Fabrikatör İsmet Bey fabrikanın etrafına avuç avuç buğday saçtıktan sonra, köylülere bahşişler vermiş ve büyük bir tezahürat yapılmıştır. İlk ürününü satan da Nuriye köyünden Mustafa oğlu Hüseyin Ağa olmuştur.⁴⁹ 30 Haziran tarihli gazetede, Ziraat Bankası deposunda bulunan ziraat aletlerinin çiftçilere satılması için emir geldiği ve fiyat listesinin köylere bildirildiği haberi bulunmaktadır.⁵⁰

Gazetede liva bürokrasisindeki hareketliliğe ilişkin haberler de vardır. İlk sayıda (26 Mayıs) Tasfiye Komisyonu üyeliğine Vassaf Bey'in tayin olunmakla beraber, komisyonun başkanlığına kimin tayin edileceğinin bilinmediği belirtilmektedir. Aynı sayıda, Evkaf Müdürlüğü'ne tayin olunan Mehmed Hasbi Bey'in, Manisa'ya gelerek göreve başladığı bildirilmektedir. Yine aynı sayıda, Sıhhiye Müdürü Saim Bey'le yapılan görüşmeye dayanarak verilen bilgilere göre, Demirci, Eşme, Gördes kazalarında hükümet tabibi bulunmamaktadır. Ancak Haşim Bey'in Eşme'ye tayininin kararlaştırıldığı ve diğer kazaların ihtiyacının da karşılanacağı belirtilmektedir.⁵¹ 2 Haziran tarihli gazetede, Kütahya Defter-i Hakani memuruyla, Manisa memurunun becayiş edildiği ve neticede Asım Bey'in Manisa'da göreve başladığı bildirilmektedir.⁵² 9 Haziran tarihli sayıda, belediye tabipliğine Akhisar belediye tabibi Hüsam Bey'in, Akhisar tabipliğine ise daha önce bu görevde iken, Yunanlılar tarafından Yunanistan'a götürülen Cevdet Bey'in getirildiği haberi yer almaktadır. Ayrıca Gureba Hastanesi emraz-ı akliye tabipliğine eski Soma hükümet tabibi Naci Bey'in, merkez bevliye tabipliğine 1919 mezunlarından Hasibe Hanım'ın tayin olduğu haberi yer almaktadır.⁵³ 30 Haziran tarihli gazetede Turgutlu kazası

⁴⁷ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

⁴⁸ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

⁴⁹ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

⁵⁰ *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9].

⁵¹ *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9].

⁵² *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9].

⁵³ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

kadısı iken, Yunanlılar tarafından Yunanistan'a sürülen Rahmi Efendi'nin, sefalete düştüğü ve uygun bir kadılığa tayini temenni edilmektedir.⁵⁴

İskân işleriyle ilgili az da olsa gazetenin eldeki beş sayısına yansıyan haberler bulunmaktadır. Bunlardan ilki 26 Mayıs tarihli sayıda yer almaktadır. Habere göre, Vekâletin emriyle, emval-i gayr-i meşgule müzayede yöntemiyle satılmaktadır. Haberde memurların bu yöntemden dolayı sıkıntıya düşecekleri, dolayısıyla Vekâletin kararı gözden geçirmesi gerektiği vurgulanıyor.⁵⁵

Aynı tarihli gazetede başka bir habere göre, Sıhhiye Müdürü Saim Bey, Konya havalisinden gelen Vilayat-ı Şarkiyeli Kürd göçmenlerin boş köylere yerleştirileceğini ve önceden belgesiz gelmiş olan Arnavud göçmenlerin de, başka bir yere yerleştirilmesinin düşünüldüğünü belirtmiştir.⁵⁶ 9 Haziran tarihli sayıdaki habere ise, 18 haneli Van muhacirlerinin Çobanisa'ya yerleştirildikleri, 100 nüfuslu bir kafilenin Bergama'ya, 100 nüfuslu başka bir kafilenin de Yayaköy ve Koldere'ye gönderildiği belirtilmektedir.⁵⁷

Gazetede, şehirdeki sosyal-kültürel özellikli olarak değerlendirilebilecek haberler de yer almıştır. Bunlardan ilki, 26 Mayıs tarihli sayıdaki bir haberdir. Habere göre, hafta içinde "*Sultan Önü Camii-i Şerifi*"nde Manisa Belediyesi tarafından şehitlerin ruhuna ithaf olunmak üzere, Mevlüd-i Nebevi okutulmuştur. Mevlüd, Hafız Yaşar, ünlü mevlüdhanlar Hafız Necati, Hafız Asım ve Manisa Sulh Hakimi Necati Beyler tarafından okunmuştur. Aynı günün akşamı da Türk Ocağında, Hafız Yaşar Bey, İzmir'den gelen ünlü Kemani Sadi ve Udi Fethi Beyler tarafından, yetim çocuklar için bir müsamere düzenlemiştir. Aynı gazetede başka bir habere göre, Saruhan Himaye-i Etfal yönetimi bir sinema kurmuş ve Perşembe gününden itibaren film gösterilerine başlamıştır. Haberde, halkın sinemaya gelmekle, aynı zamanda şehit çocuklarına yardım etmiş olacakları da vurgulanmaktadır.⁵⁸ 9 Haziran tarihli sayıda, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin sinema faaliyetinden sonra, bu kez yoksul çocuklar için çorap imalathanesi kurmakta olduğu ve birkaç güne kadar makinelerin teslim alınarak işe başlanılacağı haberi bulunmaktadır.⁵⁹

Gazeteye yansıyanlar arasında doğal ve adli olaylar da bulunmaktadır. Gazetenin 2 Haziran tarihli sayısında, çeşitli olaylara ilişkin haberlerden ilkinde, Akhisar'ın Dolmadeğirmen köyünde 15 Mayıs'da yağmurla beraber dolu yağdığı ve tarım ürünlerinin yüzde altmışının ziyan olduğu belirtilmektedir.

⁵⁴ *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9].

⁵⁵ Bu tarihlerdeki iskân mevzuatındaki değişiklikler için bkz. Berber 2015, s. 4215-4217.

⁵⁶ *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9].

⁵⁷ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9]. Cumhuriyetin ilk yıllarında mübadele sürecinde yaşanan iskân sorunları için bkz. Öz ve Berber 2010. ss. 473-496.

⁵⁸ *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9].

⁵⁹ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

Başka bir haberde, 24 Mayıs'ta Mersindere köyünde 16 yaşındaki Veli, arkadaşı Hüseyin ile köye 15 dakika uzaklıktaki bir kuyu başında oynarken kuyuya düştüğü ve boğularak öldüğü belirtilmektedir. Kum Çayı hakkındaki bir haberde, bu sene çayın taşması dolayısıyla Saruhanlı'da 700, Hacı Rahmanlı'da 600, Kefere Çiftliği'nde 1800 ve Selimşahlar'da 1200 olmak üzere, toplam 4.300 dönüm arazide, zararın yüzde doksan olduğu belirtilmektedir. Aynı gazetede, Akhisar'ın Muştullar köyünü basan ve bir kişiyi yaralayan faillerin yakalandığı ve savcılığa sevkedildikleri haberi bulunmaktadır. Benzer başka bir haberde Kula, Alaşehir ve Ödemiş kazaları arasında faaliyet gösteren bir hayvan kaçakçı çetesinin yakalandığı verilmektedir. Yine aynı gazetede, Papaslı köyünde oturan muhacir Musa oğlu Sadık'ın, Hasan oğlu Ali'yi arkasından tabancayla ağır şekilde yaraladığı ve yakalandığı haberi yer almaktadır.⁶⁰ 9 Haziran tarihli sayıda, Belenkebir köyünün ovasında, çobanların kayıtsızlığı nedeniyle yangın çıkmış ve tahminen kırkbin kilelik ürün ve bir miktar hayvan yanmıştır.⁶¹ Konuyla ilgili bir haber de, gazetenin bir sonraki sayısında yer almakta ve yangında 3.000 dönüm ürünün tahrip ve altı baş hayvanın telef olduğu belirtilmektedir.⁶² 16 Haziran tarihli gazetede, livada hayvan hastalığı başgösterdiği ve yayılmaması için ilgililerce tedbir alındığı belirtilmektedir.⁶³

Gazetede işgal sırasında tahrip edilen şehir ve kasabaların yeniden inşası ve şehir hayatı ilgili de bazı haberler bulunmaktadır. Buna göre 2 Haziran tarihli gazetede bir habere göre, hafta içinde İtalyan mühendis Göeydö Pitragalli ve beraberinde Hariciye eski özel kalem başkâtiplerinden Mehmed Dürri Bey olduğu halde Manisa'ya gelmişler ve Belediye Reisi Bahri Bey'le Manisa'nın imarı hakkında görüşmüşlerdir. Konuyla ilgili başka bir haberde, Belediye Başkanlığı'ndan yapılan bir duyuruda, bir imar ve inşaat şirketi kurulacağı ve beş yıl içinde tamamlamak üzere şehirde binalar inşa etmek istenildiği, isteklilerin belediyeye başvurularının gerektiği belirtilmektedir.⁶⁴ 16 Haziran'daki küçük bir haberde, Çarşı'nın haritasının üçte ikilik kısmının tamamlandığı, belediyeye sunulduğu ve yakında inşaata izin verileceği belirtilmektedir.⁶⁵ 30 Haziran tarihli gazetede, mesken yokluğu nedeniyle Muhasebe-i Hususiye, Hilal-i Ahmer ve Encümen-i Liva dairelerinin, Sultani Mektebi binasında vazife gördükleri ve Maarif Vekâleti'nin ders yılı başlangıcına kadar ilgili dairelerden binayı boşaltmalarını istediği haberi yer almaktadır. Aynı gazetede bir habere göre, Manisa şehrinin yeniden inşası için

⁶⁰ *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9].

⁶¹ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

⁶² *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9].

⁶³ *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9].

⁶⁴ *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9].

⁶⁵ *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9].

bir İtalyan şirketinin Bakanlığa başvurduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Yine aynı gazetede, o tarihlerde Saruhan livasına bağlı bir kaza olan Eşme'nin, düşman ordusu tarafından çok tahribata uğratıldığı için yardıma muhtaç durumda olduğuna dair bir haber de bulunmaktadır.⁶⁷

2 Haziran tarihli gazetede bir haberde, Manisa şehrinde bir araba tarifesi bulunmamasından dolayı çok şikâyet aldıkları belirtilerek, belediye başkanından bu yönde bir talepte bulunmaktadır.⁶⁸ 9 Haziran tarihli sayıda, önceki sayıda dile getirilen araba tarifesi şikâyetine Belediye başkanlığından bir cevap gelmiş ve “*Faytonculara Aid Tarifedir*” başlığı ile, şehir içinde nereden nereye kaç kuruşa yük ve yolcu taşınacağını bildiren bir liste yayımlanmıştır.⁶⁹ 30 Haziran tarihli gazetede bir habere göre de, hafta içinde kazalardan Manisa Hapishanesi'ne 20 mahpusun geldiği belirtilmektedir.⁷⁰

Sonuç

Basın tarihinin Türkiye'deki en eksik yönünün yerel basınla ilgili olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir. Bu durumu, sadece Manisa örneğinde bile yeterince görmek mümkündür. Burada ele alınan *Saruhan* gazetesi de tek başına örneklendirmeye yetecek özellikler taşımaktadır. Manisa'nın yakın tarihine ilişkin araştırmalarda hiç kullanılmamış, adına değinilmemiş ve hatta varlığından bile söz edilmemiş olması, bu özelliklerin başında gelmektedir. Bu inceleme ile elde kalabilmiş ve yeni sayılabilecek bir tarihte ortaya çıkmış olan beş sayısı ile *Saruhan* gazetesinin, hem Manisa basın tarihindeki yeri ortaya konulmaya, hem de dönemin Manisa tarihine katkıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Manisa yerel basını gözden geçirildiğinde, kimi yayın organlarının, Manisa'da yayımlanmış olmaktan öteye, Manisa'yla fazla ilgili olmadıkları söylenebilir. Mesela, daha çok yerel ve daha doğrusu yayımlandığı il veya ilçe ile ilgili konulara yer verdiği bilinen Halkevi dergileri bağlamında bile, bu durum söz konusudur. Manisa Halkevi'nin ilk dergisi olan ve 1933-1935 yıllarında yayımlanan *Yeni Doğuş*'ta, Manisa hakkında çok az bilgi vardır ve hatta bu nedenle eleştiri bile almıştır.⁷¹ Ancak, *Saruhan* gazetesi için bunun tam aksi söz konusudur. Milli Mücadele'nin ardından, Manisa şehrinde yayımlanan ilk gazete olarak tespit edebildiğimiz *Saruhan*, eldeki beş sayının içeriği göz

⁶⁶ Bu tarihlerde Manisa şehrinin yeniden inşası girişimleri için bkz. Çelebi 2002, s. 10-14.

⁶⁷ *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9].

⁶⁸ *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9].

⁶⁹ *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9].

⁷⁰ *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9].

⁷¹ Bilgi 2001, ss. 131-157.

önünde bulundurulduğunda, Manisa'ya ait bir gazete olmanın hakkını verdiği söylenebilir. Nitekim, yalnızca iki sayfalık bir gazetede, kısa kısa da olsa kent ve livaya ait bir hayli haber ve yazıya yer verilmiştir. Bu da, eğer çıkabilmişse, günümüze ulaşmayan sayılarının büyük bir kayıp anlamına geldiğine işaret eder. Eğer Cumhuriyetin ilk yıllarına ait olup, bu içerikle düzenli olarak yıllarca yayımlanan ve sayıları eksiksiz bir koleksiyon olarak günümüze ulaşan bir gazete bulunmuş olsaydı, dönemin Manisa tarihinin yazılmasında, büyük bir kolaylık sağlanmış olurdu. Buna rağmen, *Saruhan* örneğinde olduğu gibi, üç-beş sayılık gazete kalıntılarının bile, bu açıdan önemli bir boşluğu doldurduklarını rahatlıkla söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

a. Gazeteler ve Gazete Yazıları

- ***, “Zavallı Kadınlarımız (1)”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s. 1
- Ahmed Lütfi, “Piyer Loti”, *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9], s. 1.
- Asım İsmet, “Sulh Neden Olamıyor?”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.
- Asım İsmet, “Saruhan’ın Tefrikası (1) “Mısır’da Esaret Günlerim”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 2.
- Asım İsmet, “Saruhan’ın Tefrikası (2) “Mısır’da Esaret Günlerim”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s. 2.
- Asım İsmet, “Mısır’da Esaret Günlerim”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 2.
- Aydın, “Çocuklarımızın Tahsil ve Terbiyesini Ciddi Düşünelim”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 1.
- H[a]. A[yın]., “Tasfiye Komisyonu Hakkında”, *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9], s. 1.
- Haydar, “Avrupa’da İlim Cereyanları / Açık Hava Mektepleri”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s. 1
- [Haydar], “Avrupa’da İlim Cereyanları / Çocuk Büyütme Dersi”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1
- Heyet-i tahriye, “Maksad ve Gaye”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.
- Hüseyin Avni, “Kazım Paşa Hazretleri ile Mülakat”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.
- Hüseyin Avni, “Dikkatler ve Görüşler /Türk Ocakları”, *Saruhan*, 2 Haziran 1338[9], s.2
- Hüseyin Avni, “Manisa Türk Ocağı”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 2.
- “Muallime ve Muallimler Derneği”, *Saruhan*, 9 Haziran 1338[9], s. 1.
- “İzcilik”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.
- Naci, “Sonu Gelmeyen Derdlerimizden”, *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9], s. 1.
- Reşid, “İlk Mekteplerde İmtihan”, *Saruhan*, 16 Haziran 1338[9], s. 2.
- Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9]; 2 Haziran 1338[9]; 9 Haziran 1338[9]; 16 Haziran 1338[9]; 30 Haziran 1338[9].
- “Tevfik Rüşdü Bey Geliyor”, *Saruhan*, 26 Mayıs 1338[9], s. 1.
- Türk Sesi*, 12 Haziran 1923.
- Vakit*, 31 Mayıs 1923; 1 Haziran 1923; 2 Haziran 1923.
- Yeni Saruhan*, 29 Ağustos 1339.
- Ziraat Fen Memuru: Nadir, “Çiftçilikde Gübre Hakkında”, *Saruhan*, 30 Haziran 1338[9], s. 2.

b. Resmi Yayınlar, Kataloglar

- Manisa Vilayeti 1928 Manisa Vilayeti Umumi Meclisinin 1927 Senesindeki Toplanmasına Ait Zabıtnamesi ve 1928 Senesi Adi ve Fevkalade Bütçeleri*, Manisa Alâettin Matbaası, ty.

- Öztürk vd. 2005 Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacrismailoğlu, Muhammed Hızarcı, *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar*, İBBKM, İstanbul.
- Saruhan Meclis-i Umumisi Birinci Devre-i İctimaiyesine Mahsus Zabıt Hülasası*, Manisa: Cemil Efendi Matbaası, ty.
- c. Araştırmalar**
- Konukçu 1983 Enver Konukçu, “Pazarcıklı Mehmed Emin’in Neşrettiği ‘Manisa Gazetesi’ (1909)”, *Manisa*, Yıl 2, Sayı 5 (Ağustos 1983), s. 5-11.
- Berber 2015 Ferhat Berber, “Erken Cumhuriyet Döneminde Muhacir İskân Faaliyetlerinin Hukuki Zeminini”, *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, 21/69 (Mart-Haziran 2015) s.4212-4219.
- Bilgi 1986 Nejdet Bilgi, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, EÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Bilgi 2001a Nejdet Bilgi, “Yeni Doğu: Manisa Halkevi Dergisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVII/49 (Mart 2001), s.131-157.
- Bilgi 2001b Nejdet Bilgi, “Manisa’da 1919’da Yayınlanan Ertuğrul Gazetesi”, *Türk Kültürü*, XXXIX/463 (Kasım 2001), s.664-669.
- Bilgi 2005a Nejdet Bilgi, "Saruhan Sancağı'nın Son Mutasarrıfı: Hüseyin Aziz Akyürek", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1 (İzmir 2005), s.1-18.
- Bilgi 2005b Nejdet Bilgi, “Yeni Saruhan: Manisa’nın Malûm ve Meçhul Gazetesi”, *Manisa Dergisi*, 30 (Aralık 2005), s.11-24
- Bilgi 2011 Nejdet Bilgi, “Manisa Yeni Yurd Gazetesi”, *Tuncer Baykara Armağanı*, Haz. Mehmet Öz, TKAE, Ankara 2011, s.245-254.
- Çelebi 2002 Mevlüt Çelebi, “Kurtuluşun Sonra Manisa’nın İmarı Meselesi”, *Manisa Dergisi*, Sayı 23-24 (Haziran-Aralık 2002), s.9-14.
- Güneş 2011 Günver Güneş, “Türk Ocaklarının Manisa’da Kuruluşu ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Faaliyetleri”, *Türk Yurdu*, 31/290 (Ekim 2011), s.235-247.
- Öz ve Berber 2010 Mehmet Öz - Ferhat Berber, “Mübadele Sürecinde Yaşanan Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVI/78 (Kasım 2010), s.461-503.
- Uyar 1993 Hakkı Uyar, *Cumhuriyet Döneminde Manisa’da Eğitim (1923-1950)*, DEÜ AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.